

DESETLETJE LJUBLJANSKE »AKADEMIJE« (1904–1914)

Akademija, ki so jo ustanovili 1904. leta v Ljubljani mladi, napredno usmerjeni izobraženci, je bila zastavljena spočetka zelo ambiciozno – kot »ljudskoizobraževalno društvo« naj bi pripravila temelje za bodočo »učeno univerzo«. Pozneje se je njena dejavnost ožila in omejevala predvsem na predavanja, med katerimi so bila (poleg obiskov zagrebških vseučiliških profesorjev) pomembna zlasti tista, ki so jih pripravili med leti 1905 in 1912 Ivan Prijatelj, Etbin Kristan, Ivan Cankar in Oton Župančič.

The academy that was established in 1904 in Ljubljana by young progressive intellectuals was initially a very ambitious project: as a »society for popular education« it was to pave the way for a future »learned university«. Its subsequent activities narrowed, predominantly to organizing lectures. Among eminent speakers were professors from the Zagreb university and between 1905 and 1912 Ivan Prijatelj, Etbin Kristan, Ivan Cankar and Oton Župančič.

Društvo, ki se je ob ustanovitvi skromno poimenovalo »ljudskoizobraževalno«, hkrati pa si je nadelo zveneče ime »Akademija«, je priklicala v življenje skupina mladih izobražencev, nekaterih praških učencev T. G. Masaryka in nekaterih, ki so bili blizu narodnonapredni (liberalni) stranki, vendar se z njeno politiko niso v vsem strinjali. Po ustanovitvi 1904. leta, ko so bili njeni cilji visoki in dejavnost (vsaj po pravilih) razvejana, je Akademija živela, pozneje pa bolj ali manj životarila dobro desetletje; njen zanos je vse bolj presihal in ustanovitelji so sami priznavali, da so obljubljali preveč. Ime nas ne sme zavajati: ni šlo za predhodnico Akademije znanosti in umetnosti (ali pa pobudniki tega hoté niso poudarjali), vselej pa so vztrajali pri tem, da pričenjajo pripravljalo delo za bodočo »učeno univerzo, za zdaj ljudsko univerzo«; novo društvo »bodi in bode uvod za pravo akcijo, da nam bo država prisiljena dati slovensko univerzo«.

Neposredno priložnost za širše razpravljanje o tem v svojem času pomembnem društvu nam daje ohranjeno tiskano gradivo od programskih člankov in tajniških poročil, rokopisnih pravil, še neobjavljenih spominov prvega predsednika, časniških odmevov in polemik pa vse do vznesenih pozdravov nekaterih veljavnih sodobnikov, ki so pozneje tudi sami sodelovali s svojim organizacijskim darom in predvsem s predavanji.

V mislih imamo najprej pesnika Otona Župančiča, ki je že v maju 1905. leta pisal iz Pariza prijateljici Berti Vajdičevi: »Edino, kar me veseli tam doli v javnem življenju, je Akademija in njeno delovanje. Vse drugo je od muh.« Še isti mesec je spraševal prijatelja Lojza Kraigherja, tisti čas sekundarija v deželni bolnišnici, kako kaj Akademija, in dostavil je podobno misel: »Ako nam je usojena kakšna bodočnost, od tam izide in od nikoder drugod ne.« Mesec dni pozneje govori skladatelju Antonu Lajovcu, še zmeraj iz Pariza, skeptično o naši kulturi – prav zato, pravi, je Akademije tako vesel, kajti »vse, kar se nam obeta, vso našo bodočnost, vidim v nji. Če ne izide od tam sonce, potem ga sploh ne bo in bolje je pustiti vse, naj propade«; bil je prepričan, da so v Akademiji »naši arhitekti in polirji in zidarji – Bog jim daj srečo«.¹

¹ Pisma O. Župančiča, odposlana med 8. majem in 20. junijem 1905; Župančičevo ZD X, 360; XI, 97 in 227.

Tudi Ivan Cankar je imel v mislih prav mlado Akademijo, ko je 1907. leta v enem svojih tržaških predavanj ironiziral reklo »To ni za ljudstvo« in nadaljeval: »Nekaj mladih ljudi, nekaj idealistov, je začutilo potrebo, da pripovedujejo ljudem ne samo o antikristu in o farju, temveč da mu pokažejo, slepcu doslej, pot do spoznanja in resnice.«²

Oba, Cankar in Župančič, sta se zavedala naprednih tokov v Akademiji in hkrati njene širine, ki jima je bila pogoj za uspešno delo. Takrat je bil verjetno enakih misli tudi Lojz Kraigher, ko je prebiral Župančičevo spodbudno pismo. Javno pa je spregovoril o nekdanjem dogajanju pozneje in presojal je društvo, ki mu je bil svojčas član in odbornik, iz zoženega zornega kota: moralo bi po svoji »notranji nujnosti postati socialistično; a gospodje, ki so ostali v mestu, so se polagoma ugreznili v sterilno-liberalni, nasilno-klerikalni in v zlagano-socialdemokratski naplavin.«³

Ti in še mnogi so se uveljavili v Akademiji kot dejavni člani in predvsem kot predavatelji, tako Cankar s svojim spominskim razmišljanjem o poetu Murnu-Aleksandrovi ob obletnici slovesa, Župančič v polemičnem predavanju o slovenskem jeziku in gledališču, ko se je prvokrat odločal za delo dramaturga in namenil posebno skrb odpravi »elkanja« na odru, še prej pa Ivan Prijatelj na večer pred odkritjem Prešernovega spomenika v Ljubljani.

1

Ena od pglavitnih spodbud za ustanovitev ljubljanske Akademije je bil češki zgled, delo in še posebej razprava praškega univerzitetnega profesorja Fr. Drtine, ki jo je njegov učenec Anton Dermota presadil k nam, deloma pa jo je profesor za ta namen celo dopolnil. Drtina je že v uvodu poudaril, da so vseučiliška ljudska predavanja ali vseučiliška ekstenzija, t.j. razširjenje vseučilišča med ljudstvo, važno prosvetno in izobraževalno gibanje najnovejše dobe. Njegovo izhodišče je bilo, da izobrazba ne sme biti predprava privilegiranih slojev, biti mora »demokratizovana in socializovana«, kajti veda je »varna obramba zoper vsakršno prazno vero in malodušnost«. Svoje teze je podprl z zgledi iz širšega sveta: tip univerz, ki so se popolnoma ločile od ljudstva in so bile dostopne samo eliti, so bila angleška vseučilišča, in vendar je prav v Angliji javno mnenje najprej izsililo, da so »učenjaki vseučilišč stopili doli med ljudstvo« – prvi poskus je bil v Cambridgeu (1872), sledila sta Oxford in London, prav kmalu pa so gibanje vseučiliških ekstenzij posnemali v Ameriki in na Francoskem. O Nemcih Drtina ne govori, toliko več pa o češkem primeru, kjer da se uveljavljajo ljudska predavanja praškega vseučilišča že peto leto in dosegajo izjemne uspehe.⁴

² *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*. Predavanje v okviru Ljudskega odra v Trstu 24. in 25. aprila 1907. Cankarjevo *ZD XXV*, 158–183; 348–355 in 420. – Prim. tudi Cankarjevo *ID X*, 524.

³ *Iz spominov na Cankarja*. Novi svet 1947, 239–251; Kraigherjevo *ZD IX*, 94. – Lojz Kraigher je bil res že v prvem odboru, ne pa med predavatelji.

⁴ Razpravo je objavil Almanah Slavie v Pragi 1902–03. Prevod A. Dermote je izšel v drugem letniku socialne revije Naši zapiski (1903–04, 70 in nasl., 3 nadaljevanja), pa tudi samostojno (Ljudska knjižnica, 3. zv., Lj. 1904, 38 str., z Dermotovim Dodatkom 49 str.).

Temu delu razprave Fr. Drtine je pripisal naš Dermota svoj »dodatek«, spregovoril o pripravljalnem delu pri nas in posebej poudaril, da se lahko opremo pri tem samo na mlajše in najmlajše inteligente (pripisal je tudi malo spoštljivo misel, da se je pokazala starejša generacija »bodisi trhljeno ali pa poraslo z mahom, tako da je bila neporabna«).⁵ Te »mlajše in najmlajše« sta vodila odvetnik, sokolski funkcionar in poznejši državnozborski poslanec dr. Vladimir Ravnihar in pa odvetniški koncipient Anton Dermota, ki je ravnokar končal pravne študije v Pragi in naslednje leto promoviral, takrat zvest pristaš Masarykove »realistične« struje in pozneje eden prvih izobražencev v socialdemokratski stranki. Skoraj vsi, ki so se zbirali okrog njiju in so bili izvoljeni v prvi odbor Akademije, so se šele bližali tridesetemu letu ali pa so ga malo prej dosegli – domala edini izjemi sta bila že uveljavljeni goriški odvetnik dr. Henrik Tuma in pa cesarski svetnik Ivan Franke, slikar in konservator, ki je že prešel šestdeseto.

Konec 1903. leta so začeli s pripravami in 7. februarja – v nekakšni »predakademiji« – s prvimi predavanji na podeželju: najprej v Logatcu, v Dražgošah, v Selcah nad Škofjo Loko, v Zagorju na Notranjskem, v Velesovem in v Zagorju ob Savi. Teme so bile zelo raznorodne, največ juridične (o kazenskem pravu in postopku, o državljskih in volilnih pravicah), zdravstvene (o infekciji in dezinfekciji, o alkoholizmu, o poškodbah). Eno samo predavanje tega prvega cikla je bilo namenjeno kulturi: Franke je govoril, ob primeru italijanske pesnice Ade Negri, o poeziji za proletarce (23. maja v Zagorju ob Savi). Predavali so največ pravniki in zdravniki, razen obeh organizatorjev tudi nekateri člani bodočega odbora še ne ustanovljene Akademije; poslušalci so bili večidel kmetje, deloma obrtniki, le v Zagorju ob Savi »organizovani delavci«. Vseh predavanj je bilo od začetka februarja do konca maja osemnajst, poslušalcev 1180 in prireditelji so bili zadovoljni – Dermota je ponosno ugotavljal, da je bil s tem led prebit in na Slovensko je bila »vpeljana novota javnih poljudnih predavanj v ciklih po deželi«, delo so opravili mladi ljudje, »takorekoč popolnoma nepoznani širši javnosti« – to pa naj bi bil le uvod za širšo akcijo.

Po počitniškem premoru se je začelo zares. V zgodnji jeseni so bila pripravljena in potrjena prva pravila, ki so določala za »delokrog« Akademije vse slovenske dežele s Koroško, Trstom in Istro vred.⁶ Določen je bil tudi namen društva, ki naj deluje za »umstveno in moderno npravstveno izobrazbo«, ta namen pa naj izvršuje Akademija z raznimi sredstvi, med katerimi omenjajo pravila shode in sestanke, časopise in knjige, čitalnice in knjižnice, peticije in slavnosti – znanstvena in strokovna predavanja in razgovori so le ena (peta) od sedmih nalog, ki jih določajo prva pravila. Zadnji od petnajstih členov pa posebej poudarja odločitve, o kateri

⁵ Naši zapiski 1904–05, 116–120. Dermota je objavil tam tudi preglednico predavanj iz mesecev pred uradno ustanovitvijo Akademije.

⁶ Rokopis prvotnih pravil, ki je bil predložen v potrditev, hrani Arhiv Slovenije (s signaturo 1079 in z datumom 15. 9. 1904). Pozneje so bila pravila delno spremenjena; tako so bili člani lahko tudi društva in korporacije; takrat je pristopilo 11 čitalnic in bralnih društev, predvsem pa najbolj agilni Ljudski oder v Trstu – ta je priredil v enem letu 14 predavanj in med predavatelji je bilo (s posebnim poudarkom) kar 7 »članov Akademije«. – Prim. V. Ravnihar, *Mojega življenja pot*. Rokopis iz leta 1942 v Arhivu Slovenije, pola 23.

sta večkrat še pozneje govorila tako predsednik Ravnihar kakor tajnik Dermota: »Društvo ni politično.«

Sredi oktobra je bil objavljen »oklic« z geslom »stopimo med narod, učimo ga«⁷ in s trdno izoblikovanimi stališči, ki jih poznamo že iz Dermotovega »dodatka« k razpravi profesorja Drtine. Dne 26. oktobra pa je bil ustanovni občni zbor, nenavadno dobro obiskan. V uvodnem ekspoziju je predsednik pripravljalnega odbora (in tisti dan izvoljeni prvi predsednik Akademije) posebej poudaril, da je društvo sicer »kulturno«, vendar »kot tako protireakcionarno«,⁸ kar seveda mnogim ni bilo po volji, tako kot so se zdele sporne že nekatere misli iz »oklica«, natisnjenega pred občnim zborom. Prav zato je že teden dni pred ustanovitvijo Akademije ugovarjal katoliški dnevnik.⁹ Temu so bili v društvu zbrani Masarykovi učenci »v verskem oziru radikalno svobodomiselnici«, čeprav mu je bilo po volji, da se niso mogli okleniti tedanje liberalne stranke; po pravici se smejo imenovati »demokratskega mišljenja, ki je v marsičem prepojeno s socialističnimi idejami«, zameril pa ji je zlasti misel o vedi in znanosti, očiščeni vsake »metafizične primesi«, kar mu je pomenilo tudi »brez religijskih načel, brez Boga, brez ideje svobodne volje in nesmrtnosti duše«. Sklepal je, da bo nova Akademija skušala širiti svoje svetovno naziranje, »svojo filozofijo in torej tudi svojo metafiziko«. Vendar vsi v novem društvu še zdaleč niso bili »masarykovci« in ugovorom od zunaj so se kmalu pridružila tudi notranja razhajanja. Ko se je Akademija odločala o tem, da bi postala socialna revija Naši zapiski njeno glasilo, so v sokólski organizaciji z vso ostrino zastavili vprašanje, ali je lahko »brat Ravnihar« kot predsednik tako orientiranega društva tudi njen starosta.¹⁰ Politične sile so bile tako vendarle na delu in pozneje je tudi socialistični list – ne brez ironije – imenoval Akademijo »izobraževalno« društvo »kolikor toliko nestrankarskega značaja«.¹¹

Vendar je delo v društvu po občnem zboru steklo, čeprav je Dermota priznaval, da si spočetka niso bili »nič kaj edini« glede vprašanja, »kaj hočemo«: ta je zahteval revijo, oni političen list, tretji celo novo politično stranko! Vztrajal je, da gre predvsem za izobrazbo in odklanjal podtikanje, da snujejo stranko, strujo, smer. Vendar: »Če pa hočemo umevati politiko res *kulturno*, potem je naše kulturno delo, so naši kulturni cilji bolj politični, nego vsa dosedanja slovenska politika skupaj.« In spet je sklenil z mislijo – »mi hočemo biti *svoji*!«¹²

⁷ Slovenski narod 15. oktobra 1904.

⁸ Slovenski narod 27. oktobra 1904.

⁹ Slovenec 19. oktobra 1904. Pisec je bil prepričan, da »protireligiozni in seveda protikrščanski značaj bodo kazali novi ljudje odkrito« in obljubljal je, da »jih bomo tudi mi pobijali v tem oziru«. Bolj prijazno je pozdravil Akademijo, ustanovljeno »s hvalevrednim namenom«, liberalni Ljubljanski zvon (1904, 767); (nepodpisani) urednik Zbašnjik je sodil, da »gre tu za resno organizacijo, ki postane lahko velikanske važnosti za naš narod«, zato mu je bilo mlado društvo vredno vseh simpatij; vendar pozneje revija ni več poročala o njegovem delu.

¹⁰ Ravnihar v spominskih zapisih (pola 25) ugovarja, da bi bili Naši zapiski glasilo Akademije; sklenili so le, naj člani svoja znanstvena predavanja priobčujejo tam (prav zaradi tega spora je bilo v reviji natisnjeno samo Prijateljstvo predavanje, pa tudi sicer revija pozneje dela Akademije ni več tako pozorno spremljala).

¹¹ Rdeči prapor 30. januarja 1909. – Poleg predsednika in tajnika so bili med vidnejšimi odborniki spočetka dr. I. Robida, dr. D. Lončar, prof. I. Franke, dr. L. Kraigher, pa tudi nekateri »zunanjci«, tako dr. I. Merhar (Trst) in dr. H. Tuma (Gorica). Pozneje se je odbor tudi spreminjal in dopolnjeval.

Dermota je bil vsa leta, ko je opravljal tajniške posle in že prej, pobudnik in »ideolog« Akademije in je tudi največ pisal o njenih ciljih in »zvanju«, vselej ponavljajoč, naj bi postala »centrala« vsega ljudskoizobraževalnega dela na Slovenskem v smislu moderne znanosti in modernega svetovnega nazora, odsev moderne dobe – širi naj omiko, »svobodno, kakor jo spoznavata novodobna znanost in izkušnost« – prav zato so se v njej združili različni politični elementi v skupni namen. Večkrat je govoril tudi o drugih delovnih področjih – o snovanju knjižnic in čitalnic,¹³ o delavskih šolah in o počitniških vseučiliških kurzih, celo o analfabetских tečajih, čeprav slednje ni bilo prav usklajeno z mislijo na »učeno univerzo«, ki naj bi ji Akademija utirala pot. Zavedal se je, da hodi društvo kljub proklamirani nepolitičnosti in »pluralistični« sestavi odbora svoja in celo samotna pota – liberalna inteligenca je brezbrizna do nje (in vendar so liberalci vse bolj prevladovali), klerikalci pa je ne vidijo radi, ker »ni v njih službah«.¹⁴

Vsi načrti mlade Akademije nikoli niso bili uresničeni; vsaj predavateljska dejavnost pa je bila že prvo leto kar se da živahna in razvejana.

2

Prav ta prva zima, 1904/5, je bila izjemno razgibana, plodovita in tudi vabljiva. Predavanj so našli kar 65, kar se nikoli več ni moglo ponoviti (res pa so priznavali, da so imeli zasluge za tako visoko številko nekateri cikli, zlasti doktorja Robide o higieni). Število obiskovalcev je bilo kar se da različno – našli so jih celo 1100 pri enem samem predavanju, pa tudi samo 15 (najmanj včasih v Ljubljani, največ v Trbovljah); odbor je natančno izračunal tudi poprečje, ki je znašalo 227,88 poslušalca, vsa predavanja pa je obiskalo 13.812 ljudi, kar je bilo po presoji prirediteljev »častno«. Najbolj prizadevni so bili odborniki sami – predsednik Ravnihar je govoril v več krajih o sokolstvu, tajnik Dermota o svetovnem gospodarstvu in o prometnih zvezah s Trstom, vodil pa je tudi debato o najnovejših političnih gibanjih na Hrvaškem. Teme so bile tudi sicer kar najbolj pisane: veliko pozornosti so namenjali narodnostnim vprašanjem – Lončar je razmišljal pri tem o šovinizmu, renegatstvu in o narodnostni asimilaciji, kar je izzvalo živahno diskusijo, sorodno témo pa je imelo tudi predavanje dr. Konrada Voduška. Poseben večer je bil namenjen problematiki Avstroogrske (prof. M. Pirc), mnoga predavanja pa so bila to in naslednje leto s področja biologije, fizike, kemije, medicine in drugih naravoslovnih ved. Tako so bila tista s področja kulturne zgodovine, kaj šele žive umetnostne problematike, ki nas pri naši raziskavi posebej

¹² Naši zapiski 1904–05, 21. – Revija je poročala o Akademiji še v naslednjih dveh letnikih (1906, 174 in 1907, 174).

¹³ Akademija je odločilno sodelovala pri ustanavljanju javne knjižnice in čitalnice v Ljubljani, ki je dobila ime Simona Gregorčiča in jo je upravljala skupaj s Sokolom, Prosveto in mestno občino. Odbor je večkrat poudarjal, da dotedanja oblika čitalnic in bralnih društev ne ustreza novim zahtevam, saj veje v njih »več ali manj aristokratski duh« (tajnikovo poročilo v Novi dobi 6. novembra 1907).

¹⁴ Naši zapiski IV, 1906, 175. – V drugi polovici leta se je Akademija povezovala ne le s Sokolom, ampak tudi z narodnoradikalno Prosveto in kot njena predstavnik sta bila izvoljena v odbor dr. Gregor Žerjav in prof. Pavel Grošelj.

zanimajo, bolj ali manj v senci, pa tudi pri izbiri predavateljev organizatorji niso imeli najbolj srečne roke (ali možnosti). Franke je govoril o »plastiki« in večer je bil zanimiv že zato, ker so ga – po zaslugi novega skioptikona – »oživljale krasne slike«; o slovenski književnosti je razpravljaj učitelj in pisatelj Engelbert Gangl (v Idriji) kar trikrat in privabil že k drugemu večeru nad 600 poslušalcev.¹⁵

Med slovenskimi kraji je bila spočetka prav Idrija nenavadno uspešna, takoj za Ljubljano – imela je 16 predavanj že prvo leto. Naslednje leto je število močno upadlo – 13 predavateljev je pripravilo komaj 22 večerov in skoraj vsi so bili v okviru dežele Kranjske, četudi so bile ambicije Akademije zmeraj vseslovenske; poročilo na občnem zboru govori o tem, da spori posameznih smeri v društvu še niso rešeni, to pa je delo prav gotovo močno oviralo, čeprav je bilo rednih članov (med te so šteli predvsem predavatelje) 40, izrednih pa kar 273. Med izbranimi témami so bile v drugem letu (1905/6) nekatere zelo aktualne – pravnik dr. Fran Novak je govoril o ugovorih meščanstva proti splošni in enaki volilni pravici (»meščanstva« ni bilo v dvorani in pisali so, da »ni tako indolentnega sloja«, kakor je naša buržoazija)¹⁶ pozneje pa tudi o nameravani reformi zakona. Po povodnih tistega leta ni bilo nič manj aktualno predavanje z drugačnega področja, o kraškem fenomenu in kraški hidrografiji (inž. I. Sbrizaj), posegali pa so tudi na področje kemije in medicine (inž. J. Turk, dr. J. Demšar). Kulturnih večerov spet ni bilo veliko, vendar je bil znamenit že začetek sezone, ko je v okviru Akademije – na večer pred odkritjem spomenika v Ljubljani – prebral svoj známeniti esej »Drama Prešernovega duševnega življenja«, h kateremu se bomo še povrnili, dr. Ivan Prijatelj.

Tretje leto se je število predavanj znova dvignilo na 32; največ jih je bilo v Ljubljani (17), več tudi v Trstu (4 in še 3 v Nabrežini), po dve v Kranju in Idriji, posamezna pa še v nekaterih drugih krajih. To leto se je odločil odbor Akademije za pomembno novost: povabil je vrsto uglednih profesorjev zagrebškega vseučilišča. Predavali so sicer tudi nekateri domači (inž. Turk, urednik Pustoslemšek, pravnik dr. Fran Novak – slednji spet o aktualni témi Cerkev in država), izrazito težišče pa je bilo na gostujočih zagrebških profesorjih. Še več: Akademija se je po uspešnem zaključku te sezone odločala o tem, naj bi tudi naslednja leta predavali v Ljubljani samo ali vsaj »zlasti« hrvaški učenjaki, »domači« pa v manjših središčih; taka odločitev je gotovo zagotavljala višjo raven predavanj, bila pa je hkrati tudi sporna, saj je vsaj do neke mere zavirala iniciativo domačih strokovnjakov.

Tako je v prvem študijskem letu, pozimi 1906/7, obiskalo Ljubljano osem profesorjev zagrebškega vseučilišča in sprejemali so jih z vsemi častmi in zahvalami; avtorji so zajemali skoraj iz vseh temeljnih področij naravoslovnih in humanističnih ved in večkrat je bila izražena želja, naj bi s takimi predavanji, ki so imela znanstveno težo in so vendar uporabljala poljudno metodo, nadaljevali tudi prihodnja leta. Vodstvo Akademije je bilo nanja posebno ponosno. Ko je predsednik dr. Vladimir Ravnihar v dvorani novega Mestnega doma pozdravljaj prvega gosta, je vzneseno poudaril, da se s tem dnem »vloži temelj slovenskemu vseučili-

¹⁵ Prim. rokopis dr. V. Ravniharja *Mojega življenja pot*; tajniška poročila A. Dermote in D. Lončarja; časniški članki, zlasti v Slovenskem narodu, Rdečem praporu in Novi dobi.

¹⁶ Rdeči prapor 1. decembra 1905.

lišču«. To je bilo 2. februarja 1907, ko je razpravljal dr. Ferdo Šišić, »znameniti zgodovinar in pisatelj«, o nastanku današnjega geografskega pojma Dalmacija in o vprašanju zedinjenja te dežele s Hrvaško. Za njim je prišel biolog in anatom dr. Lazar Car, ki se je odločil za témo »O vzrokih smrti«. Predstavili so ga kot eno izmed žrtev Khuenovega režima, ki ga je šele nedavno rehabilitirala nova vlada; ob njegovem predavanju je bilo posebej poudarjeno, da se ga je udeležilo tudi veliko našega »dičnega ženstva«. Znamenitost svoje vrste je bilo tretje predavanje, ko je obiskal Ljubljano »član raznih učenih društev« v evropskih središčih, »odličen geolog in paleontolog«, eden »največjih svetovnih učenjakov«, odkritelj krapinskega pračloveka dr. Dragutin Gorjanović-Kramberger: govoril je o diluvialnem človeku in o njegovem razmerju do modernega človeka; tudi to pot je bila dvorana skoraj polna in spet ni manjkalo »narodnega vedeželjnega ženstva«. Nekaj dni pozneje je prišel dr. Albert Bazala, razmišljal o etiki in politiki in sklenil z mislijo, da stremimo za osvobojenjem poedinca, politika razvoja prave človečnosti pa se gradi na morali, na podlagi etike; vse politično delovanje mora iziti iz нравnih nagibov in svet bodo vladale države svobode, a ne države sile. Biolog dr. Anton Heinz je predaval zatem o obliki in o življenju bakterij, ob koncu sezone pa še dr. Gustav Janaček o temi s področja metalurgije.¹⁷

Dve predavanji, ki nas pri naši raziskavi posebej zanimata, sta bili s kulturološkega področja, vendar je vsaj prvo do neke mere razočaralo poslušalce. Profesor zgodovine umetnosti in kulture na zagrebškem vseučilišču dr. Izidor Kršnjavi si je izbral témo o kulturnem delovanju frančiškanov v hrvaških deželah. Segel je daleč nazaj, se obširno bavil s krizo v katoliški cerkvi trinajstega stoletja, prešel nato na sekto katarov in k Frančišku Asiškemu (prebral je nekaj njegovih pesmi in še nekaj znamenitega hrvaškega frančiškana Grga Martića). Teza njegovega predavanja je bila, da so frančiškani začetniki cerkvene in posvetne poezije in je skušal to ponazoriti s citati, vendar so kritični poslušalci menili, da gost, sicer »eleganten causeur«, do svoje prave téme sploh ni prišel; poslušalcev pa je bilo tudi to pot veliko (z županom Hribarjem na čelu). Še toliko bolj vabljiva je bila odločitev poeta in esteta dr. Franja Markovića, prav tako profesorja zagrebškega vseučilišča, da spregovori v Ljubljani – natančno štiri mesece po pesnikovi smrti – o estetski analizi Gregorčičevih poezij. Predavanje je podprl z mnogimi citati iz pesnikovih del in poskušal je odkriti bistvo lirike čustva. Predstavil je najlepše zglede različnih tipov Gregorčičevih poezij in jih analiziral po tehniki in vsebini, zaključil pa je z recitalom »Oljki« in z željo, da bi oljčna mladika sprave vladala med slovenskim in hrvaškim narodom in naj bi v znamenju tega združenja postala Gregorčičeva poezija duševna last ne samo Slovencev, ampak tudi Hrvatov (po poročilih je sledil »vihar aplavza«).¹⁸

Želja Akademije, rednih obiskovalcev in tudi nekaterih gostov, naj bi se v novem študijskem letu sodelovanje med Zagrebom in Ljubljano obnovilo, se je uresničila. Od začetka februarja do konca marca 1908 je bilo spet sedem obiskov

¹⁷ Časniki, zlasti Slovenski narod, so vestno spremljali predavanja zagrebških univerzitetnih profesorjev, veliko pa se je govorilo o tem tudi na občnih zborih; nekatera so bila tudi objavljena (dr. Bazale celo v posebni brošuri).

¹⁸ Prim. zlasti Slovenski narod 18. in 26. marca 1907.

hrvaških gostujočih profesorjev. Nekateri so ostali zvesti še iz prejšnjega tečaja: med prvimi je prišel filozof Bazala, ki je to pot predaval o etiki in nacionalni ekonomiji; drug dober znanec, biolog Heinz, je to pot govoril o skrivnostih življenja v podzemskem svetu, medtem ko je Ljubljani prav tako že znani in ugledni zgodovinar Šišić orisal razmerje med hrvaškim in madžarskim narodom v obdobju od 1790. pa do 1868. leta, ko je bila podpisana »nagodba«. Novo ime je bil za širši krog poslušalcev dr. Hinko Hranilović, ki je govoril o geografiji in geografskem položaju južnoslovanskih dežel; predavatelj je ožaril večer s »prešerno toploto« in se je spogledoval tudi s čustvi avditorija, govoreč o Jadranu, edinem morju monarhije, na katerem pa smo »gospodarji in lastniki Jugoslovani« – in ta avditorij so poslušalci napolnili, čeprav je bila isti večer na sporedu gledališka predstava z vabljivim naslovom (detektivska komedija Sherlock Holmes) in je tudi sicer mesto že zajela vrtoglava predpustna mrzlica.¹⁹ Dr. Josip Šilović, eden prvih jugoslovanskih kriminalistov, je govoril o pogojni obsodbi in o pogojnem odpustu – o aktualni juridični temi, saj je novi zakon prav tisti čas čakal na obravnavo v državni zbornici (po predavanju so pripravili člani Akademije in društva Pravniki prijeten in razgret debatni večer z gostom). Zgodovinar dr. Gjuro Šurmin, ravnokar izvoljen v hrvaški sabor, si je izbral spet za gostovanje zelo primerno temo – Slovenci in Hrvati v prvi polovici devetnajstega stoletja. Nič manj aktualna novost pa ni bilo zadnje predavanje, ko je razmišljal dr. Ernest Miler o upravičenosti takrat še docela mlade znanosti sociologije – v Zagrebu je bila že kreirana stolica za sociologijo, medtem ko so ji na mnogih univerzah, na primer v Gradcu, še zapirali pot kot »anarhistični« vedi.²⁰

Če presojamo iz našega zornega kota, nas drugi zagrebški cikel nekoliko razočara, saj v njem docela pogrešamo predavanj z ožjega kulturološkega področja; priznati pa je treba, da je bila širša humanistika vendarle dobro zastopana in da so predavanja o zgodovinskih, pravnih in socioloških vprašanjih prevladovala. Širši diapazon tém pa je bil kajpada eno od načel, ki so vodila Akademijo – po dogovoru s predavatelji – pri izbiri in sestavljanju ciklov, tudi pri gostujočih profesorjih.

Naslednje leto takega širše zasnovanega cikla Akademija in zagrebško vseučilišče nista več organizirala, še zmeraj pa so prihajali posamezni predavatelji. Med najzvestejšimi je bil spet Heinz, ki si je izbral novo biološko temo – rastline in mravlje – prišel pa je tudi mladi doktor agronomije, asistent Oton Frangeš, ki je govoril o modernih sredstvih za dvig gospodarstva. V večini primerov so gostje skrbno pazili na aktualnost izbranih tém. Tako je dobi znanec ljubljanskega občinstva, zgodovinar Šišić, v letu aneksije Bosne in Hercegovine govoril o narodnostni strukturi teh dežel, problem v Ljubljani še posebej aktualiziral in ob koncu čustveno obarval – tudi v interesu Slovenije naj bi bilo, da se anektirani deželi pridružita Hrvaški.²¹ Govorili so še o novih obiskih, vendar, kot vse kaže, mnogi načrti niso bili več uresničeni, čeprav se je večkrat pisalo o tej »velevažni nalogi« Akademije in o dvojnem pomenu te skupne akcije: predvsem se goji med Slovenci

¹⁹ Temu predavanju so namenili posebno pozornost; prim. zlasti Novo dobo 5. februarja 1908.

²⁰ Nova doba 4. aprila 1908. Predavanje je izšlo v reviji Slovenski pravnik.

²¹ Slovenski narod 26. novembra 1908.

»vseučilišna ekstensa« v najvišjem pomenu besede; pomembno pa se je zdelo tudi, da posluša ljubljansko občinstvo predavanja v hrvaškem jeziku – lepšega zblizanja obeh narodov na kulturnem polju da si ni bilo mogoče misliti.²²

Vendar so bila predavanja zagrebških profesorjev vse bolj maloštevilna in tudi sicer je dejavnost Akademije vse bolj presihala. Predsednik Ravnihar je na občnem zboru 16. novembra 1909 tožil o tem in priznaval, da si je društvo »stavilo mnogo večjo nalogo« kot jo je moglo izpolniti. Inteligenca je brezbrizna, predavateljev skoraj ni mogoče pritegniti.²³ Tudi struktura avditorija se je spremenila: že pri drugem zagrebškem ciklu so bili »glavni kontingent« – dijaki (vendar obojega spola), »delavcev ni blizu«, pa tudi inteligenca ni bilo veliko.²⁴ Del (prvotnega) avditorija so pritegnila tudi predavanja novega delavskega društva Vzajemnost, ki si je zagotovilo celo sodelovanje nekaterih predavateljev Akademije.

3

Tako dejavnost Akademije v zadnjih predvojnih letih res ni bila več razgibana in razvejana kakor prva leta po ustanovitvi; še celo ne, če presojamo njeno vlogo v našem kulturnem življenju po številu predavanj ali po širini njenih načrtov, tudi neuresničenih. Res pa je tudi in za našo raziskavo je še posebej pomembno, da so bila prav v zadnjem obdobju nekatera najznačilnejša kulturološka predavanja, saj sta šele ta čas nastopila Cankar in Župančič, čeprav sta bila od vsega začetka ogreta za delo mlade ustanove; med najbolj dejavnimi predavatelji pa je bil tudi Etbin Kristan, ki si je izbral raznorodne, a vselej vabljive teme.

Že prej smo omenjali razmišljanja Ivana Franketa o poetesi Adi Negri ali njegovo bogato ilustrirano predavanje o kiparski umetnosti, pa tudi Ganglove preprostejše preglede slovenske književnosti ali nekatere obiske zagrebških profesorjev, ki so se – četudi v manjši meri – odločali za umetnostno področje (Izidor Kršnjavi, Franjo Marković). Večjo težo pa je imelo v mladih letih Akademije očitno le branje znamenitega esaja dr. Ivana Prijatelja na večer pred odkritjem Prešernovega spomenika, ko je profesor številnemu občinstvu in izbranim gostom razgrinjal dramo pesnikovega duševnega življenja.²⁵

To »veleinteresantno in duhovito« predavanje, s katerim je začenjalo ambiciozno društvo svoje drugo leto in je po Kidričevih besedah »osupnilo« javnost, ki se je čudila »blestečemu izrazu«, je bilo vse prej kakor priložnosten nastop mladega

²² Npr. Nova doba 4. aprila 1908.

²³ Poročilo na občnem zboru; Slovenski narod 16. novembra 1909. – Občni zbor 4. novembra 1911 je že vodil »v odsotnosti« predsednika Ravniharja, ki je bil medtem izvoljen v državni zbor, tajnik V. Mole; ta je prvega predsednika še na istem občnem zboru tudi nasledil. – Že na občnem zboru 2. novembra 1907 je predsednik obžaloval »neznatno zanimanje« občinstva.

²⁴ Tako Nova doba 4. aprila 1908, ob predavanju F. Šišića. Vendar je pisal isti list le nekaj dni prej, ob predavanju J. Šilovića, docela drugače – predavanja zagrebških vseučiliških profesorjev »rastejo na svojem pomenu« in posečajo jih »vedno nove in širše plasti ljudstva« (Nova doba 21. marca 1908).

²⁵ Predavanje je priredila Akademija (spet v dvorani Mestnega doma) 9. septembra 1905; objavljeno je bilo v Naših zapiskih 1904–05, 157–183, tudi poseben odtis, in ponatisnjeno v avtorjevih *Izbranih esejih in razpravah I*, Lj. 1952, 315–362, s komentarjem A. Slodnjaka. Navzoči so bili številni gostje, med njimi književnika J. Vrchlický in G. Preissová iz Prage.

znanstvenika.²⁶ Prijatelj je že v uvodnem delu izhajal iz spoznanja, da je bila prava nesreča za Prešerna čas, v katerem je rasel – prehodna doba, začetek devetnajstega stoletja, ko »se je toliko starega podiralo, pa ni bilo še nič definitivno podrtega, ko se je toliko novega porajalo, pa ni bilo še nič končno porojenega«. Izhajajoč iz tega spoznanja je razčlenjeval značilne primere pesnikovega dela, jih povezoval z njegovimi življenjskimi stiskami in osvetljeval z mnogimi verzi, vpletenimi v ta poglobljeni esej, vse do sklepnega recitala Ribiča, ki je po Prijateljevi misli »cela zgodovina, ali, če hočete, psihologija Prešernove ljubezni«, saj je mladi mož, ki »cele noči vesla«, le pesnik sam s svojim nekdanjim domačim imenom.

Prijateljevo predavanje je bilo prav gotovo eden izmed temeljev in prvih vzponov Akademije in samo obžalujemo lahko, da se pozneje v tej družbi ni več oglašal. Med tistimi, ki so hoteli prav s pogledi na umetnostno področje podpirati njeno delo in so bili pri tem veliko vztrajnejši, pa je bil v naslednjih letih še posebej zapažen Etbin Kristan. Ta se je uveljavljal s svojo elokvenco na mnogih predavateljskih tribunah s političnimi in socialnimi, pa tudi literarnimi in drugimi umetnostnimi temami, v kulturnih in političnih društvih, doma in celo v Ameriki, kamor je odšel na pravo predavateljsko turnejo. V okviru Akademije je razmišljal, kot dramatik in gledališki kritik, iz svojega zornega kota seveda, o vprašanih domačega odra in o pisanju za ta oder. Poldrugi mesec po smrti Leva Nikolajeviča je spregovoril o Tolstojevem književnem delu, pa tudi o njegovem življenju in stremljenju in še posebej o njegovih bojih za človekove pravice in življenjske cilje. Le malo pozneje si je izbral za predmet svojega predavanja pesniško delo Otona Župančiča; zagovarjal je svoje poglede na poeta in skušal svoje teze podpirati spet s številnimi odlomki, ki jih je bral z znanim darom za živo odrsko interpretacijo in je tako približal avditoriju mnoge verze iz prvih pesnikovih zbirk, pa tudi tiste, ki jih je ta namenil manom prijatelja Murna-Aleksandrova in dosegel izjemen vtis pri poslušalcih – celo socialistični list si je izposodil primero, da je bil ob recitalu Dume v dvorani tak mir kakor v cerkvi ob povzdigovanju, čeprav je trajalo vse skupaj celi dve uri.²⁷ Prav posebno pomembno pa je bilo predavanje, ki ga je pripravil Kristan kot urednik Schwentnerjeve izdaje zbranih spisov Janeza Trdine. Kristanov večer na Akademiji, posvečen avtorju bajk, je bil prav v času, ko je zastalo objavljjanje pisateljevih del na kritični točki: kar je bilo znanega, je že bilo znova natisnjeno in zastavljalo se je vprašanje, kaj priobčiti iz obilne zapuščine mojstra, ki je še spremljal izid prvih zvezkov, zdaj pa ni bil več med živimi. Urednik je skušal uveljaviti svojo voljo, naj bi prišli na vrsto zlasti pisateljevi spominski spisi, ki jih je Kristan zelo cenil (tako kakor tudi Cankar), založnik pa jih je sprejemal vendarle s pridržki. Poznejši urednik Trdinovega *Zbranega dela* Janez Logar je celo domneval, da je prišlo do Kristanovega predavanja prav zaradi želje prvega urednika, da bi si pridobil zaveznike v slovenski napredni javnosti; to mu je gotovo vsaj do neke

²⁶ Slovenski narod 5. in 11. septembra 1911; *SBL II*, 574. Kidrič je prišel predavanje mladega Prijatelja med nastope, ki so pomenili zanj »pravo zmagoslavje«. – Avtor in Akademija sta poskrbela tudi za novost – »spored predavanja s kratko vsebino, kakor je to v navadi v večjih mestih in na primer tudi na Ruskem.«

²⁷ Dobro obiskano dvodelno predavanje je bilo 27. in 29. marca 1911; prim. Slovenski narod 27. in 30. marca, Rdeči prapor 29. marca in 1. aprila 1911. – Posebej je poudarjal predavatelj tudi pesnikove »majnikove delavske pesmi«.

mere tudi uspelo, založnika pa takrat vendarle ni uspel pregovoriti. Tudi Kristan je oživljal svoje predavanje z branjem obširnih odlomkov iz Spominov in izbiral jih je po svoji presoji, poudarjajoč zlasti poglavje o pisateljevih mladostnih verskih dvomih. Svojega ljubljenca je poskušal prikupiti s tem, da je opozarjal na njegovo humornost in oster opazovalni dar, približal pa ga je tudi kot izvrstnega poznavalca jezika, stilista in misleca. Predavanje je bilo res sprejeto s simpatijami in zbuvalo je željo, naj bi pripravil avtor še drugi del – to bi spričo bogastva Trdinove zapuščine ne bilo težko in avtorju gorjanskih bajk bi gotovo pridobilo novih prijateljev; žal pa se namen ni uresničil.²⁸

Konec istega leta, ko je govoril Kristan o Župančiču, se je odločila Akademija za večer, namenjen desetletnici smrti Josipa Murna-Aleksandrova; naprosila je Ivana Cankarja, naj poda »kratko sliko žitja in bitja preminulih pesnikov,« Murna in Ketteja. Pisatelj se je odzval²⁹ in spregovoril predvsem o prvem, bolje o njegovem času in zli sreči; ni mu šlo za biografijo in tudi ne za nadrobnejšo razčlenbo njegovega pesniškega opusa – v dvorani Mestnega doma, ki je bila po pričevanju sodobnikov kljub skrajno neugodnemu decembrskemu vremenu »nabito polna«, je govoril o nekdanjem »literarnem desetletju«, o veselih in žalostnih urah in predvsem o preranem slovesu, o bojih za prerod slovenske literature, v katerem sta podlegla dva in to »dva najlepša«. Obudil je spomin na dijaško literarno Zadrugo, iz katere je bila vsa politika »že po statutih izključena« in na »naivnost« mladih poetov, ki so si želeli samo miru, da bi se lahko prosto razvijala literatura – sam, pravi, je šele na Dunaju izvedel, kaj da je socializem, Kette pa si je odkrito želel, da bi se združili »klerikalci« in »liberalci«, samo da bi bili bližje ustvarjalni svobodi. Govoril je o šolah tistega časa, ki da so bile narodom ravno tako tuje, kakor jim je bila tuja avstrijska birokracija (Murn in Kette, pravi, sta bila slaba učenca), pa o naturalizmu in o dekadenci, ki sta zajela mlade poete prve čase. Tisti, ki so prišli, da bi poslušali zgodbo pesnikovega življenja, so odhajali nemara celo razočarani – v predavanju, kolikor ga poznamo, ni veliko besed in še celo ne »podatkov« o Murnu, ki je bil po Cankarjevi misli »bolj težke krvi« in celo v njegovem smehu ni bilo nobene prave veselosti. Pesniki in pisatelji, tako je sklenil svoje razmišljanje, so bili tedaj »najbolj zaničevani ljudje pod soncem« in med njimi je bil tudi Murn, ki ima prav posebno mesto, ta »duša, hrepeneča po grudi, kakor otrok po materi s težko melanholijo nezakonskega otroka, hrepeneč po pravici«. Tak je umrl v cukrarni in nobenega spomenika bi mu ne dali, da mu ni postavil Župančič najlepšega v pesmi. Zato se je zdelo Cankarju pomembnejše od dolgoveznega razčlenjevanja branje najlepših pesnikovih verzov, pa tudi tistih, ki jih je o njem napisal prijatelj in življenjski drug Oton Župančič v znameniti poemi »O batjuška, zakaj si šel od nas?« Tako je bilo vse, kar je povedal Cankar sam, le bolj skica in okvir, nevesela podoba časa; njegova poglobitna želja je bila, naj bi spregovoril tisti

²⁸ Kristanovo predavanje o neobjavljenih spisih Janeza Trdine je bilo 31. marca 1909; najobširnejše je poročal Rdeči prapor (-er) 6. aprila. Kristan je jasno povedal, da je Trdinovo mesto v prvi vrsti slovenskih pisateljev. – Prim. komentar J. Logarja v Trdinovem ZD VI, 348.

²⁹ Cankarjevo predavanje je bilo 11. decembra 1911, obj. v Slovenskem narodu 12. decembra; prim. tudi Zarjo istega dne. – Cankarjevo ZD XXV, 259–260 in 419–423; prim. tudi mnenje Iz. Cankarja v Cankarjevih ZS XVI, 329. Rokopis ni ohranjen.

večer poet Aleksandrov sam – kar je bilo treba še dostaviti, ni bilo mogoče lepše zapolniti kakor z Župančičevimi verzi, napisanimi prijatelju v opombo.

Ob letu je stopil na predavateljski oder Akademije še pesnik Oton Župančič; svojčas je prvi vzneseno pozdravljal mlado društvo, šele zdaj pa se je uvrstil med njegove dejavne člane in se odločil spregovoriti o kočljivem vprašanju jezika na gledališkem odru. Bilo je v zgodnji jeseni 1912. leta, le nekaj tednov zatem, ko je odložil kritično pero in prvokrat sprejel mesto dramaturga v slovenskem teatru, v enem izmed kriznih obdobj, ko je bila usoda te takrat še posebno pomembne umetnostne ustanove docela negotova. Pesnik je bil trdno odločen, da se odreče – po drugem Govekarjevem slovesu – dotedanje tradicije ljubljanske gledališke hiše in preusmeri umetnostne tokove, ki so dotlej prevladovali v njej. V repertoarnem pogledu se je želel ogniti prevladujočemu vplivu Dunaja in nemških kulturnih središč ter nameniti več pozornosti romanskim dramskim vrednotam, francoskim, španskim in italijanskim mojstrom; na drugi strani svojemu ljubljencu Shakespearu, ki ga je že vrsto let zavzeto in z velikim uspehom presajal k nam, med domačimi pisatelji pa zlasti Cankarju, ki je šele v njegovem času dočakal prvo in (v času življenja) edino novo uprizoritev svojega dela. Župančič je mislil tudi na domače novosti, kolikor so mu bile pač na voljo, na Antona Pavloviča Čehova, na Poljaka Przybyszewskega, na Vojnovičevo Smrt majke Jugovičev, tudi na Molièro-vega Tartuffa. Marsikatero zamisli ni mogel izpeljati zaradi cenzure, ob drugih je klonil pred okusom in zahtevami nevzgojene publike, ki je obračala njegovim zamislim hrbet. Marsikaj pa mu je vsaj spočetka le uspelo – sezono je uvedel s Calderonovim Sodnikom Zalamejskim, dal je igrati Courtelina, Strindberga, Sem Benellija in še kaj, dokler ni pod konec sezone nemočen segel po razvpiti nemški burki On in njegova sestra – tako kot se je ob koncu naslednje, nič manj ambiciozno zastavljene sezone Borštnik obupan zatekel celo h »krpanščini« in »krjavljščini«, četudi ju je v srcu prav tako mrzil kakor Župančič.

Novemu dramaturgu pa v gledališkem letu 1912/13 ni šlo le za preusmeritev repertoarnih tokov. Odločil se je za prav toliko potrebno kakor tvegano reformo odrskega govora (s tem je uspel šele v svojem drugem, povojnem dramaturškem obdobju): šlo je za odpravo »elkanja« na odru in za uvajanje »vekanja«, kot je pesnik sam svoj poskus z ironijo in zelo nazorno označeval. Tudi zdaj se je znašel v začaranem krogu želja in zahtev obiskovalcev, od katerih je bilo gledališče odvisno, posebej še pri takratnih simboličnih podporah (razmerje med dotacijami in inkasom je bilo ravno obratno kakor danes). Po nekaj tednih se je mladi dramaturg tudi temu odrekel v strahu, da bodo igralci nastopali v praznem gledališču, kar se je že dogajalo, pa četudi je trdno verjel v svoj prav in je bila tudi strokovna javnost na njegovi strani. V gledališče se je povrnilo »elkanje«, dramaturg pa je skušal potešiti svojo vest z javnim nastopom, h kateremu naj bi privabil kar največ veljavnih imen in zvestih gledaliških obiskovalcev.

Tako je nastalo v okviru Akademije njegovo znamenito predavanje Slovenski jezik in gledališče,³⁰ ki je dajalo priložnost za mnoge kritične in polemične replike, tako kakor že prej reforma sama – oboje je izzivalo številna priznanja, pa tudi ugovore. Dramaturg je izhajal v tem svojem poglobljenem eseu iz prepričanja, da so gledališča po vsem svetu šola lepega, vzornega jezika in tudi pri nas bi lahko

postala – ne v enem tednu, tudi v enem mesecu ne, pač pa v eni, dveh sezonah. Odkrito je spregovoril o odporu občinstva, zaradi katerega se je intendantca umaknila, ker ni hotela prevzeti tveganja, da bi po sili praznila hišo, četudi je bila prepričana prej ko slej o svojem pravem potu. Dramaturg je zatrjeval, da »v« ne spada v dialekt nego v bistvo in v duh našega jezika, da ne gre za »rovtaščino« in neblagoglasje, kajti jeziku tiči lepota v karakterističnosti: To ni samo vprašanje blagoglasja in neblagoglasja, torej ne samo estetsko vprašanje, nego je socialno, moralno vprašanje, vprašanje naše samozvesti in samostojnosti, našega značaja in naše odkritosti. Ali spoštujemo sebe in svoje bistvo, ali se, prava jara gospoda, sramujemo svojega izgovora in ga hočemo zatajiti z neko laži-eleganco? Ali hočemo ustvariti popolnoma nedemokratično dva jezika, se oddaljevati čedalje bolj od preprostega ljudstva, ki nam je gojilo naš jezik in ga hranilo v časih, ko je bilo vse naše meščanstvo potujčeno?

S tem so bile stvari postavljene na pravo mesto, vsaj na predavateljskem, če že ne na gledališkem odru. Z Župančičevim javnim nastopom je opravila Akademija eno svojih temeljnih nalog in eno najpomembnejših. Žal tudi eno poslednjih – v obdobju, ki je sledilo, je njeno visoko zastavljeno stremljenje skoraj docela presahnilo, tako kot je že v naslednji sezoni zamrlo delo slovenskega gledališča, kljub Župančičevim in Borštnikovim poskusom; oba sta vedela, kaj hočeta, bila pa sta brez moči in podpore.

Skoraj cela štiri gluha leta je živela Akademija v senci, tako kot domala vse naše kulturno življenje; kdor je še pomislil nanjo, se je spominjal le njenega minulega dela in predvsem obetajočih začetkov, veliko bolj maloštevilni pa so bili tisti, ki so verjeli v njeno obuditev. In vendar se je to zgodilo, četudi le prehodno, v razgibani pomladi 1918. leta, v času, ko se je obnavljala tudi Slovenska matica in so si nekateri vneto prizadevali za nove, četudi dvomljive temelje Narodnega gledališča.

Tako se je zbrala 10. maja 1918, kakor pred davnimi štirinajstimi leti, peščica zanesenjakov na izrednem občnem zboru v Narodnem domu. Vsi nekdanji odborniki so bili še v vojaški suknji, prišlo pa je vendarle nekaj tistih, ki so se svojčas zapisali med prve redne člane. Spet so ponavljali nekdanje vodilo, ki naj bi bilo še zmeraj veljavno – Akademija mora biti vsenarodna organizacija, nepolitična, nadstrankarska ali bolje izvenstrankarska, le tako bo lahko opravljala svoje poslanstvo. V praksi se je spet pokazala drugačna podoba: katoliški tabor se je društva ogibal, vajeti so imeli v rokah »liberalci«, dve mesti v odboru, ne ravno reprezentativni, pa so prihranili za socialistično orientirane člane(ice). Tako je vodil odbor mladi ginekolog dr. Alojzij Zalokar, tajnica je postala Lojzka Štebi, knjižničarka pa Cirila Pleško, vsa druga mesta so dobili ljudje iz predsednikovega kroga.

Novi odbor ni kar nič okleval – nemudoma je treba poskrbeti za boljše poslovanje in razširjanje Gregorčičeve knjižnice, obnoviti tečaje in predvsem

³⁰ Župančičevo predavanje je bilo v Mestnem domu 16. oktobra 1912; natisnila ga je Zarja 28.–30. oktobra; Župančičevo ZD VIII, 47–56. – Prim. L. Filipič, *Oton Župančič in slovensko gledališče l. 1912*. Nova obzorja 1949, 473 in nasl.; D. Moravec, *Slovensko gledališče Cankarjeve dobe*, Lj. 1974, zlasti str. 273–275; J. Mahnič, *Župančičevo delo za gledališče in komentariji k predavanju*, Župančičevo ZD VIII, Lj. 1982, zlasti str. 286–288, 321–325.

nekdanjo temeljno dejavnost Akademije, znanstvena ali vsaj strokovna predavanja. Slednje so uresničevali, četudi le kratek čas. Še tisti mesec je nastopil biolog dr. Pavel Grošelj in si izbral bridkoaktualno temo o lakoti, v prvih junijskih dneh pa se mu je pridružila Štebijeja (Cankarjeva Lojzka iz Hlapcev) in spregovorila o nalogah žene v demokratični dobi. Pripravljali so tudi načrte za jesen ali celo za konec sezone – sodelovanje sta že obljubila hrvaški pisatelj dr. Ante Tresić-Pavičić in znova tudi pesnik Oton Župančič; vendar je ostalo vse to očitno neuresničeno, četudi so našli pri prvem predavanju nič manj kakor 600 poslušalcev, pa tudi ob drugem so »mnogobrojni« sledili »interesantnim in duhovitim izvajanjem« predavateljice.³¹

Jeseni se je končala svetovna vojna in razmere so se naglo spreminjale. Oživljale so tudi druge kulturne ustanove; nekaj tednov pred koncem tudi gledališče, vendar še zmerom pod budnim nadzorstvom avstrijske cenzure. Leto dni pozneje je bil uresničen davni sen o slovenskem vseučilišču; pripravljala se je ustanovitev Znanstvenega društva za humanistične vede, ki naj bi kar najhitreje preraslo v enega izmed temeljev Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Akademija iz leta 1904 se je zavedala, da je njen čas minil in da vseh svojih nalog ni uresničila o pravem času. Zdaj je bila pobuda v drugih rokah.³²

Tako se izteka malo raziskano poglavje naše kulturne zgodovine; kronika društva – lahko bi rekli tudi kulturne ustanove – ki sicer ni v celoti uresničila nobenega od svojih visoko zastavljenih ciljev, niti želje po pluralistični naravnosti niti zavestnega preraščanja od »ljudske« k »učeni« univerzi, pa je vendarle globoko zarezala v naše takratno življenje. Otona Župančiča, ki jo je med prvimi zanosno pozdravil, je nemara razočarala, pa vendar ji je ostal zvest še po desetletju. Pomen Akademije je že v tem, da je hotela rasti v širino in globino hkrati – izbirala si je najrazličnejša področja, posebej pa so jo vabila vprašanja umetnosti in za ta predavanja, četudi so bila številčno v manjšini, je pridobila prva imena našega takratnega kulturnega življenja od Prijatelja prek Kristana do Cankarja in Župančiča. To, česar niso mogle uresničiti v takratni Ljubljani brez visoke šole domače moči, naj bi zapolnili obiski gostujočih učiteljev z zagrebškega vseučilišča, med katerimi so se odzvali mnogi najuglednejši strokovnjaki.

Čeprav je ostalo delo Akademije med letom 1904 in 1914 (ali 1918) torzo, saj je začela njena dejavnost kmalu slabeti in se je le ob posameznih primerih znova vzpenjala, bi vendarle ne bilo prav, ko bi prezrli njene drzne in zahtevne zamisli, vsaj do neke mere pa tudi uspele realizacije prvotnih načrtov. Že imena najvidnejših predstavnikov naše moderne, ki so govorili na katedri Akademije (ali pa so govorili o tistih, ki so se že poslovili), nas zavezujejo k podrobnejši osvetljavi tega svojevrstnega pojava naše preteklosti.

³¹ Slovenski narod 8. in 11. maja ter 3., 5. in 7. junija 1918; Naprej 8., 13. in 27. maja 1918. – V novem odboru so bili tudi dr. Krivic, dr. Berce, prof. Breznik, I. Zorman in še nekateri. – Prim. tudi D. Kermavner, *Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918*. Lj. 1968, 202–203.

³² Vendar je tudi še pozneje oživela misel na obuditev »važnega kulturnega dela Akademije«; 10. januarja 1921 so na obnem zboru izvolili za predsednika Vl. Knafliča in »izdelali podrobnejši načrt«, ki pa ni bil uresničen. (Jutro 15. jan 1921.)

ZUSAMMENFASSUNG

In der vorliegenden Abhandlung wird die Arbeit des Volksbildungsvereins beschrieben und bewertet, der 1904 unter dem Namen Akademie mit großen Ambitionen gegründet worden ist. Einige Jahre war man darin äußerst aktiv, später ließ die Aktivität nach und dann fristete der Verein sein Dasein bis zum Ersten Weltkrieg. Dem Ursprünglichen Plan zufolge hätte die Vereinsarbeit apolitisch und ziemlich verzweigt sein sollen, später beschränkte man sich vorwiegend auf Vorlesungen, worunter es durchaus auch einige beachtenswerte gab, sowohl die Themata wie auch die Vortragenden betreffend.

Die Gründer, unter ihnen waren auch einige Prager Studenten, Schüler Masaryks sowie einige junge Liberale, die mit dem Programm und der Praxis ihrer Partei nicht zur Gänze einverstanden waren, stellten es sich zum Ziel, daß ihre Akademie der Vorgänger einer einheimischen Universität werden sollte, die Volkshochschule sollte sich demnach zu einer Universität entfalten. Obwohl die Akademie nicht alle Pläne erfüllte, brachte sie Bewegung in das damalige slovenische Kulturleben. Ihre Tätigkeit wuchs sowohl in die Tiefe wie auch in die Breite; die Vorlesungen waren äußerst verschiedenartig und zu Beginn sehr zahlreich (im ersten Jahr wurden 65 veranstaltet), sie umfaßten alle Bereiche der Natur- und Geisteswissenschaften, wobei die Vortragenden von strengen wissenschaftlichen oder zumindest fachlichen Kriterien ausgingen.

Da Ljubljana ohne eine Hochschule nicht über Fachleute aus allen Wissensbereichen verfügte, lud das Komitee auch Universitätsprofessoren aus Zagreb ein. Vor allem in den Jahren 1906–1908 kamen zahlreiche renommierte Fachleute zu Gastvorlesungen nach Ljubljana, unter den Humanisten etwa A. Bazala, I. Kršnjavi, F. Šišić, G. Šurmin, E. Miler u. v. a.

In den letzten Vorkriegsjahren war zwar die Aktivität der Akademie etwas eingeschränkt, doch vom Standpunkt der vorliegenden Abhandlung, die primär die humanistischen Bereiche zu beleuchten sucht, kann man eher von einer Bereicherung sprechen. In dieser Zeitspanne gesellten sich zu den ehemaligen Vorträgen über Fragen der Kunst, worunter vor allem der Essaylesung Dr. Ivan Prijateljs über das Drama von Prešerens geistigem Leben große Beachtung geschenkt wurde, noch mehrere Vortragende aus den Kreisen der slovenischen Moderne oder ihrer Zeitgenossen. Neben dem äußerst eifrigen Etbin Kristan, der über das Theater, über unveröffentlichte Schriften Janez Trdinas, die Dichtung Oton Župančičs, L. N. Tolstoj sprach u. a. m., kam dem Auftritt Ivan Cankars anlässlich des zehnten Todestages des Dichters Murn-Aleksandrov besondere Bedeutung zu. Ebenso interessant und aktuell war die Vorlesung Oton Župančičs, der seine in der Praxis noch unverwirklichten Ansichten zum Thema slovenische Sprache und Theater zu begründen suchte; als er zum ersten Mal als Dramaturg tätig war, entschloß er sich, die Bühnensprache zu reformieren, wobei er auf das Unverständnis des Publikums stoßen mußte.

Nach einer vierjährigen Pause versuchte man vor dem Ende des Ersten Weltkriegs die Akademie zu erneuern, doch war ihrer Tätigkeit nur kurze Zeit gegönnt. Dem Ausschuß, zusammengestellt aus gänzlich neuen Mitgliedern, war bald klar, daß die Zeit, die einst die Akademie ins Leben gerufen hatte, unwiederbringlich vorüber sei und daß andere Organisationsformen und ein anderer Ideengehalt von Nöten seien.